

SZERBHORVÁTH GYÖRGY

A BEFEJEZHETETLEN TÖRTÉNET**Kántor Zoltán: *A nemzet intézményesülése a rendszerváltás utáni Magyarországon*, Osiris Kiadó, Budapest, 2014, 298 oldal**

Kántor Zoltán több mint másfél évtizede foglalkozik állhatatosan maga is azaz a politikatudományi kérdéssel, amely egyszersmind a 20. század, de az új évezred egyik legfontosabb politikai kérdése is: mi a nemzet, a nemzeteszme, a nacionalizmus, szűkebbre szabva: itt és most ki a magyar?

Ám tudjuk, e kérdés nemcsak tudósok, de a nemzetek (önjelölt) képviselőinek, szószólóinak a torkán is megakadt, gyakran végzetesen, legalábbis saját és más nemzetek tekintetében is. Azaz Kántor bátran egy olyan világnak vág neki, amelyben rendet vágni gyakorlatilag lehetetlen. Ha pedig lehetetlen, legalábbis egy adott pillanatban és helyen, akkor nincs más, mint folyamatában vizsgálni az ehhez kapcsolódó eseményeket: a szakmai és politikusi elgondolásokat (adott esetben ezek lehetnek eszmék, de ámokfutások is), a jogalkotást, ezek hatását a nemzetépítésre, a nacionalizmusra, a más nemzetekkel (esetünkben főleg a szomszédos országokkal) való kapcsolatra.

Ráadásul Kántor nem titkolja, hogy elfogult, legalábbis a határon túliak irányába, hisz' Erdélyből származik, személyesen is érintett. Ám, mint írja, a célja nem annak a válasznak a megtalálása, hogyan politizáljon a mindenkori magyar kormányzat ez ügyben, hanem hogy megtalálja az értelmezői keretet. Hogy a kettő szétválasztható-e, illetve hogy az értelmezői keret tényleg lehet-e semleges, már önmagában újabb nagy kérdés. Itt maradjunk annyiban, hogy e sorok írója olykor talán elvárta volna azt, hogy a szerző, ha azt nem is mondja meg, mit tegyen a magyar állam, azt azonban igen, hogy mit *ne* tegyen, illetve hogy tevékenységének vagy éppen nem-tevéésének milyen negatív vagy pozitív hatásai voltak, vannak vagy lehetnek.

Kántor monográfiája tehát bő tizenöt év munkájának az eredménye, részben doktori disszertációjáról van szó, korábbi munkái fűződnek egybe, és alapvetően négy nagy témakört járnak körbe. Először az alapfogalmakat tisztázza, kitekintéssel a nemzetközi szakirodalomra (melynek egyes újabb darabjait éppen ő honosította meg a magyar nyelvterületen), majd a státusztörvény elvi kérdéseiről és dilemmáiról szól az újabb nagy fejezet, utána a kettős állampolgárság intézményét (a sikertelen népszavazástól az állampolgársági törvény 2010-es módosításáig), végül a nemzet kérdését vizsgálja a két említett törvény körül kialakult vitákban.

Kántor bevezetőjében világosan összefoglalja téziseit. Szerinte a *ki a magyar?* kérdése körül kialakult vita – amely tehát leginkább a két törvény meghozatalakor bontakozódott ki –, amikor is a politikai versus kulturális nemzet dichotómiája merült föl, e körül fortyogtak az indulatok is (tesszük hozzá már mi), s áthidalhatatlan politikai ellentétek merültek fel, egyszersmind azt is jelzik, hogy „hamis a politikai nemzet vs. kulturális nemzet szembeállítása”. Minthogy nem találunk olyan államot, amelyben csak az egyik felfogás lenne jelen, miközben az egyik nemzeteszme mégis erőteljesebb, azaz ezen alapul a politika. A rendszerváltás után pedig a magyar politika nemzeti vonalak mentén intézményesül, s a nacionalizmus sem véletlenül és váratlanul jelenik meg a térségben: ez az elméleti keret, az anyaország és a kisebbség is saját nemzeti reprodukciójára törekszik. A nemzetállamok a területükön élő kisebbségek intézményesülését akadályozzák, míg az anyaországok ellenkezőleg, a kisebbségeiket segítik. Vagyis e keretben értelmezendő a státusztörvény és a kettős állampolgárság intézménye is.

A kötet tehát ezt járja körül messzemenő részletességgel, meggyőzően, tehát alapvetően olyan kézikönyvről van szó, amely tankönyvként is megállja a helyét. A hűvösség, a tudományos aprólékosság és óvatosság azért is jó, mert épp az utóbbi évtizedekben a nemzetről szóló diskurzus több irányból is *felpuhult*. Egyfelől a heves, borgőzös nemzetéltetést láthatjuk, a magyarodást (szerbkedést stb.), a nemzet- és hazaárulózást, másfelől a nemzeteszmeék leleplezését, „a minden gyanús, ami nemzeti köntösben van” típusú demitologizálást, miközben az esszészerű, gyakran impressziókra, felemás tapasztalatokra támaszkodó és a tárgyilagosságot nélkülöző esszéirodalom is burjánzik, mindenkinek van arról mondanivalója, ki a magyar, mi a nemzet, a nacionalizmus, s az jó-e vagy sem. Ahogyan Losoncz Alpár írja: „a közvetlen varázstalanítás igénye aligha ér célba: ezenkívül értelmezni kell a makacs tény, hogy a posztnacionális előlegzések dacára a nemzet makacsul fennáll, és dacol a fennálló tendenciákkal, sőt mi több, a transznacionális mozgásrenden belül is ott a kézjegye. Amennyiben figyelembe vesszük a kortárs, kiterjesztett elméleti érdeklődést a nemzet iránt, akkor világossá válik, hogy a nemzet esetében elengedhetetlen a szerkezeti determinációk taglalása, noha ez az a mozzanat, amely oly gyakran elmarad a különféle elemzésekben.”¹

Kántor pedig pont ebben nem marasztalható el: azt nézi meg, hogy a nemzetről és intézményeiről milyen diskurzus folyik a nemzetpolitikai törvények kapcsán. Azt hiszem, nem itt kell arra kitérni, hogy mindez milyen meghatározó volt az összmagyar politikai színtéren, a nyilvánosságban: publicisztikák ezrei, elemzések százai jelentek meg, tematikus folyóiratszámok, kötetek készültek, miközben a politikai véleménykülönbségek egy cseppet sem csökkentek, konszenzus nem alakult ki, csak az erőviszonyok változtak meg jelentősebb mértékben.

Fontos különbség, hogy a gyakori köznapi értelmezéssel szemben Kántor nacionalizmuson nem valamiféle nemzetieskedést (magyarkodást) ért, vagy akár egy másik nemzet ellenében megmutatkozó, konfrontatívabb politikát, hanem szigorúan véve a nemzeti alapú intézményesülést, amit a rendszer-változás után ő természetes folyamatnak tart, legalábbis a régióban. Azaz a társadalom nemzeti, etnikai alapon szerveződik, Ernest Gellnert idézve: a modern ember nacionalista. A nemzeti elv pedig egyszerre befogadó és kirekesztő. Ugyanakkor a társadalomtudományok kevés területén akkora a kavargás fogalmi szinten, mint amikor nemzetről, többségről és kisebbségről, etnikumról stb. szólnak – és amíg ezek a politikai viták kereszttüzeiben állnak, nem is lesz ez másképp; Kántor szerint is megszívlelendők hát Katherine Verdery megállapításai, miszerint a nemzetre való hivatkozással nem tény-megállapításokat teszünk, hanem kategorizálunk, osztályozunk.

És hát mivel e közösség(ek)et elképzeljük, magától értetődően születnek meg a fantazmagóriák, a túlzások, a sommás ítéletek, a láttamra történő kizárás vagy befogadás. A konfúzió a nemzetközi szakirodalomra is jellemző, ahogyan azt a szerző végigveszi. De leginkább a sokat emlegetett két törvény körüli vitákat.

Így Kántor módszeresen számba veszi, mely anyaországi, illetve határon túli (párt)politikusok milyen érveket sorakoztattak fel a 2001. június 19-én elfogadott státusztörvény mellett vagy épp ellene, mi volt mindennek a tétje a magyarországi pártpolitikai csatározásban, de nem megy el a szakértő jogászok – akik közt szintén akadtak kritikusok – véleménye mellett sem. Megtudjuk, milyen konfliktusokat okozott mindez a magyar-román, illetve magyar-szlovák viszonylatban, milyen konfliktuspotenciált láttak a törvényben egyes EU-s politikusok, mit állított a Velencei Bizottság stb. Majd hogyan módosították 2003-ban immár az újabb kormányzat idejében a törvényt, amikor a szövegből kikerült „az egységes magyar nemzet” fogalma is, és szétválasztódtak a kedvezmények és a támogatások, illetve maga a magyarigazolvány. És miközben a politikai erők között konszenzus uralkodott, hogy a kisebbségben élő magyarok otthonmaradását támogatni kell, és a magyar média konzervatívabb része – például a Duna TV, ahogyan azt Kántor megjegyzi – beszámolt a meghatódott határon túliakról, akik átveszik a magyarigazolványt, Kántor talán nem elég kritikus. Mert elemzői keret ide, távolságtartás oda, azt azért ki kell hangsúlyozni, hogy a magyar politikai pártok közül addig legfeljebb egy-két marginális, parlamenten kívüli mozgalom érvelt a kettős állampolgárság mellett, illetve a határon túliak közül például egyértelműen az Ágoston András-féle Vajdasági Magyar Demokrata Párt. Vagyis a státusztörvényt javasló Fidesz is a státusztörvénnyel akarta kiváltani, és nem érveltek a kettős állampolgárság mellett. A *balhé* akkor tört ki, amikor a Gyurcsány-féle szocialisták a *nem* felé kezdtek el hajlani az egyébként a Magyarok Világszövetsége által kikényszerített, sikertelen népszavazás előtt.

Amellett sem lehet elmenni egy mégoly tárgyilagosságra törekvő könyvben, hogy a státusztörvény vajon kudarcnak ítélfelhető-e. Kétségtelen, hogy sokakban a nemzethez tartozás bizonyítékát jelentette, egyfajta biztosságot nyújtott, mások kihasználták az egyébként nem túl jelentős, Magyarországon mai napig igénybe vehető kedvezményeket, de hogy hozzájárult-e „a nemzet intézményesüléshez a rendszerváltás utáni Magyarországon” (ahogyan a kötet címe szól), az erősen kérdéses. Az egyik probléma tehát úgy vethető fel: miért kellett még kilenc évig várni (azon kívül, hogy ehhez újabb kormányváltás kellett), amely kilenc év végül is fatálisnak is mondható a nemzetépítés és a nemzeti intézmények építése terén? Megspórolható lett volna akkor ez az egy évtized, kevesebb árok ásódik, a nemzetről szóló diskurzus más irányt vehetett volna?

Itt persze nem lehet célunk, hogy újabb *publicisztikai* vitába keveredjünk, de talán a teljesebb kép érdekében érdemes lett volna arra kitérni, hogy a határon túli magyar politikai elit etnobiznisze vajon hozzájárult-e ahhoz, hogy szinte ellenvetés nélkül rábólintsanak a státusztörvényre – csak hogy megmaradjon az addigi, gyakran átláthatatlan magyar támogatáspolitikája –, vagy ne érveljenek erőteljesebben a kettős állampolgárság mellett (vagyis mi a határon túli, külhoni magyar politikai elit felelőssége?). Aminek akkor más lett volna a jelentősége is, hisz’ még Magyarország sem volt az Európai Unió tagja, de a magyar útlevél már akkor is sokkal értékesebb volt, mint például a román, pláne a szerb vagy az ukrán. De a vajdasági magyarok esetében az is megemlíthető, hogy – noha az EU hatására, a schengeni övezet miatt – pár év múlva, 2003-tól már vízumra volt szükségük ahhoz, hogy beutazzanak Magyarországra, ami ugyanazt a sértődöttségből adódó lelkületet, sőt akár politikát is váltotta ki, mint a sikertelen népszavazás 2004. december 5-e után.

Mert ahogyan azt Kántor újra módszeresen leírja, 2010-ben, szinte azonnal a választások után módosítják az állampolgársági törvényt – hogy ez miképpen zajlott 1990, illetve 1993 után, azzal Kántor szintén kevesebbet foglalkozik, akárcsak az emiatt kialakuló szlovák–magyar konfliktussal –, ami a számokat tekintve sikersztori. Ismét nem célunk a publicisztikai érvek felsorolása, de talán jelezni kellett volna a törvény módosítás nem várt hatásait. A konfliktusokat, így például amiatt, hogy a honosított külhoni magyarok szavazati joggal bírtak, és levélben is szavazhattak akár, mint a másutt külföldön élő magyarok sokkal nehezebben (levélben nem), ami miatt a nyilvánosság eltérő szintjein zajlott a vita, hogy az, aki nem adózik, miért szavazhat (most hagyjuk, hogy ha csak az adózók szavazhatnának, akkor a magyarországi inaktívok, diákok, nyugdíjasok stb. sem). Az sem mellékes, hogy a törvény miatt magyarul egyáltalán nem tudók is útlevélhez jutottak, korrupciós ügyek úsztak a felszínre – persze kérdés, ezzel épp ebben a kötetben foglalkozni kell-e, de jelezni talán igen. Vagy az sem mellékes hatás, hogy a nem EU-tag országokból, főleg Szerbiából, de Ukrajnából is (vissza)honosítottak ezrei emigrálnak – de nem

elsősorban Magyarországra, hanem nyugatra. Így, ez a recenzens személyes tapasztalata, a Vajdaságban újabb tömeges kivándorlásról beszélnek, s nemcsak fiatalok, de bőven középkorúak is munka után néznek.

Húzzuk alá még egyszer: Kántor munkája nem elsősorban e szociológiaiak mondható kérdésekkel foglalkozik, de nem lehet elmenni mellettük, mert miközben a törvények által a nemzet intézményei épültek, *egyesült a nemzet*, a kultúrnemzeti koncepció *győzött*, addig a serpenyő oldalán negatív jelenségeket vehetünk észre mindkét esetben. S mindez nem a törvényalkotók hibája, de akarva-akaratlan egészen más mozgástér alakult ki, és ennek leírata nélkül nem teljes a történet.

Ám az is igaz, hogy Kántor fejtegetései a nemzetről, annak építéséről, az intézmények megalkotásáról, a nacionalizmusról pont azt mutatják, hogy e folyamat sosem lehet befejezett (ergo a könyv sem). A közösség elképzelése sosem lezárható történet, annak építésén nap mint nap dolgozni kell. Hisz' kapcsolatokról van szó, akár a barátságban, szerelemben, házasságban, ezeknél is csak azok kezdete köthető egy-egy szimbolikus dátumhoz, de hogy a vége mi lesz, megjósolhatatlan. Kántor Zoltán talán azért kevésbé kritikus és megengedőbb, mert anno bevándorlóként, a szigorú állampolgársági törvény hatálya alatt megjárta a hivatalok poklának összes szintjét (szintén ilyen a recenzens személyes élménye, mely saját életútjához kapcsolódik, akár a konkrétumok megbeszélése a szerzővel). Vagyis számára, ha jól értem, Walker Connorral együtt nem az a kérdés, mi a nemzet, hanem hogy mikortól van: s innentől kezdve, mikortól vagyok *én* magyar, még inkább magyar állampolgár.

Ha egy adott ponton egy csoport többségének tagjai egy bizonyos nemzethez tartozónak tartják magukat, akkor már beszélhetünk nemzeti identitásról is. A magyar állam, a nemzet és identitása pedig már régóta van. A meccs azonban nem eldöntött: anyaország, állam, nemzet, identitás van, ám megmarad a *megmaradás* kérdése a külhoni magyarok esetében, vajon mikor, mennyire ürülnek ki az egykor magyar többségű úgynevezett szállásterületek, és ebben milyen szerepe volt, van a státusztörvénynek, majd a kettős állampolgárságról szólnak. Kétségtelen, Kántor Zoltán olyan témát választott magának, amellyel bizonyosan ellehet életünk végéig. És még utánunk sem jön az özönvíz.

Jegyzet

¹ LOSONCZ Alpár: Képzelt magyar nemzet(ünk) (György Péter: *Állatkert Kolozsaóron – képzelt Erdély*), *Tiszatáj*, 2014. augusztus, 94. p.